

על הצורך לתקן את ה"לעהנווערטער" של קרויס: דוגמה מערך "פנקריסין"

דניאל שפרבר*

בשנים 1977 ו-1978 פרסמתי מאמר בשני המשכים¹ שקראתי לו: Greek and Latin Words in Rabbinic Literature: Prolegomena to a New Dictionary of Classical Words in Rabbinic Literature. שם הערכתי וגם בקרתי את עבודתו הענקית של שמואל קרויס, במילונו החלוצי² Griechische und Lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum, שיצא לאור בשני חלקים בברלין 1898, 1899³ [להלן: לעהנווערטער]. כאן מבקש אני לנתח ערך אחד בלבד, ולהראות כמה הוא זקוק לתיקון, לחלוקה לערכים שונים, ולארגון מחדש, והוא הערך פנקריסין [שבחלק ב] בעמ' 461. להלן צילום הערך כפי שהוא מופיע במילונו של קרויס:

m. pl. πᾶγχρηστα Zuckerbackwerk. jSota 17^b₂₄ u. 24^b₅₆ ... jPea [פניקריסין 33 p. ed. Hoffm. Mech. Dt. II. Stück] יפה סיפסוף מפנקריסין citirt פנקריסים 3^c₆₉ jSabb, wofür jSabb 3^c₆₉ citirt wird, jAz 41^d₃₈; Cant z zu I, 15 crmp. ונקרונות [?] וכפרימין jSabb 5^d₃₈ u. פרקר' I. פרקדיסין 104^b Pesikta, jTerum 41^c₅₇, אפנקריסין, Ar. וטעמן יפה כפ' פקרוס. vgl.

Zunft der *panchrestarii* in Rom, s. Marq. Privatl. S. 404; auch K. VI, 372^b πᾶγχρηστον. Anders L. Löw, Lebensalter S. 417 u. L. IV, 67^b. Fürst (brieflich) für Pesikta πρoκίς = πρoκίς [Taz קופרצין LA

* המחלקה לתלמוד, אוניברסיטת בר-אילן.

¹ ספר השנה לבר-אילן יד-טו, עמ' 6–60. טז-יז, עמ' 9–30.

² חלוצי, אע"פ שקדמו לו עבודות חשובות דומות, כגון ספרו של Michael Sachs, Beitrage zur Sprach – und Alterthumsforschung, ברלין 1852, ועבודתו הגדולה של Julius Fürst, Griechische Wörterschatz der Jüdischen Midraschwerke, שטרסבורג 1890. פירסט היה הראשון לחבר מילון שלם למלים יווניות בספרות חז"ל. ראה על כך בספרו של Shimeon Brisman, History and Guide to Judaic Dictionaries and Concordances, הובוקן ניו ג'רסי 2000, עמ' 110–111. ואולם אין להשוותם בהיקף ובפרוטרוט לזה של קרויס, שהוא מועשר ע"י הערותיו המאירות של Immanuel Löw.

³ החלק הראשון עוסק ב-Grammatik ובמורפולוגיה, והשני הוא המילון עצמו.

und, wenn es hergerhört Cant z כפרימין (l. כפריסין?) führt auf das dunkle *الذائف حذو* BA 4813 RB 914 El. Nisib. 34⁷³ PSm *bellarii species candidi et duri*, Brockelm.: *genus dulciarii*. Auch für: פניקריסין, פניקריסין, פניקריסין, פניקריסין kann ich *πάγχρηστα* nicht annehmen. Der Pesikta פרקדוס (פרקרוס, פרקרוס) und פרקדיסין (פורקדיסין, פורקדיסין) scheint mir aus *cupedia* und *cupedinarius* entstellt zu sein. – Πάγχρηστος transscrib. BB 1476. 1581 in anderen Bedeutungen.]

ואכן, כפי שנראה, כל הערך כולו צריך תיקון גדול. נתחיל מראשיתו, והוא הצגת המלה *πάγχρηστα* כאטימולוגיה ל"פניקריסין". עמנואל לעף הסתייג מן האטימולוגיה הזאת בהערותיו על אתר, ופסל אותה במפתח שלו.⁴ ואף כי לרוב נוטים אנו לקבל את הכרעותיו של לעף, שהיה גדול הבלשנים השמיים בדורו, נראה לי ברור כי כאן אין הוא צודק. אמנם נכון הוא שבבר-בהלול יש למלה זו משמעות שונה. וכן הוא הדבר גם ביוונית קלאסית, שמשמעותה name of various remedies.⁵ אולם בצורתה הלטינית, *panchresta*, מופיעה היא במשמעות התואמת לגמרי את ההקשר שלנו בירושלמי סוטה א וכו', *sweetmeats*, מיני מתיקה.⁶ וכאן נעיר שתי הערות מורפולוגיות. ראשית, השינוי מ-*χ* ל-*κ* (ק) מצוי לרוב ביוונית דיאלקטית ובמילים שאולות בלשון חז"ל.⁷ שנית, היעלמות ה-*τ* אחרי *σ* גם היא מצויה באותו סוג של יוונית.⁸ כך שהצורה "פניקריסין" בהחלט לגיטימית כצורה השאולה מ-*πάγχρηστα* עם, כמובן, סיומת הרבים של לשון חז"ל ~ ין.⁹ ובאשר לגירסה שבירושלמי פאה ז, כ ע"א, שהוא לכאורה קטע מקביל לזה שבירושלמי סוטה, "פרסקין", יכולה היא להיות מסורת אחרת של מימרא זו,¹⁰ אף כי נראית היא כמשנית, והיא ה"פרסק" – אפרסק הידוע *περσικόν μῆλον*.¹¹

⁴ לעהנווערטער ח"ב, עמ' 672א.

⁵ ראה במילונם הגדול של Liddell, Scott & Jones [להלן: LJS], A Greek-English Lexicon, אוקספורד 1940, עמ' 1285א, ערך *πάγχρηστος*, המציין ל: Galen 12.756, 13.10 (מן המאה השניה לסה"נ), ול-Oribasius, Frag. 97, (מן המאה הרביעית לסה"נ).
⁶ ראה במילונו של A. Souter, A Glossary of Later Latin, אוקספורד 1949, עמ' 284א, ערך *panchresta*, המציין ל-Salvianus presb. Massiliensis (390–420 לערך), De gubernatio Dei 6.92, ולערך *panchrestarius* ב-Arnobius (מאה השלישית והרביעית), Adversus Nationes 2.38.

⁷ ראה בספרו של F.T.Gignac, A Grammar of the Greek Papyri of the Roman and Byzantine Periods, מילאנו 1975, עמ' 88-95, ובלעהנווערטער ח"א עמ' 100.

⁸ Gignac שם עמ' 66.

⁹ הצעתו של יאסטרוב, במילונו Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature, ניו יורק 1903, עמ' 1191א: *πάγχρυσος*, [all gold] name of fruit, prob[ably] apricot מעניינת היא, אך לא מצאתי כל תיעוד למובן זה במקורות. ראה לדוגמה LJS עמ' 1285א.

¹⁰ הארכת בתופעה זו של מסורות מקבילות בכמה מקומות. ראה דברי בבר-אילן יד-טו, עמ' 28 הערה 5. שם ציינתי לדבריו של הגר"ש ליברמן, בקרית ספר יב, 1935, עמ' 57, ושם יז, 1937, עמ' 324–325. ובתוספת ראשונים שלו, ח"ד, ירושלים 1939, מבוא עמ' 15. וכן בדבריו של הרא"ש רוזנטל, ב-PAAJR לא, 1963, עמ' 62–64. וראה דוגמאות שהבאתי שם בעמ' 28–34, ואכמ"ל.

נעבור עתה למובאה מתוספתא עבודה זרה ד (ה) יא, מהדורת צוקרמנדל, עמ' 467 שורה 11:

הקורפציות והקפטאות והמיטליא וחמין וקליות שלהן [=של גויים] מותרין וכו'.

קרויס מציין למקבילה (החלקית) שבירושלמי שבת א ד, ג ע"ג, שם הגירסה היא "הרי מוטלייה ופנקריסים". וכן הוא בירושלמי ע"ז ב ט, מא ע"ד: "התיבון: הרי מוטליא ופנקריסין וקובטיות וקליות וחמים שלהן הרי אלו מותרין". ועל כן ראה את ה"קורפציות" שבתוספתא כשיבוש, והגירסה הנכונה "פנקריסין" – $\pi\acute{\alpha}\chi\chi\eta\sigma\tau\alpha$ כאמור לעיל. לעף, לעומתו, ביקש לקשור את ה"קופרציות" עם "כפרימין" שבשיר השירים זוטא – וזו טעות גמורה, ראה על כך להלן – והציע (בסימן שאלה) לגרוס "כפריסין", דוגמת "כפריסא" הסורית, שלפי ברוקלמן¹² פירושה: מיני מתיקה (genus *dulciarii*). ולפי דבריו הרי שמילת "קופרציות" זהה במשמעותה ל"פנקריסין" (לפי הצעתו של קרויס). ניתן היה לחזק את השערתו של לעף, כי בתוספתא שם כ"י וינה וכן בדפוס וילנא הגירסה היא "הקפריסין", כפי שציין צוקרמנדל בחילופי הגירסאות שם. וכן היא הגירסה בייחוסים תנאים ואמוראים.¹³ ואולם המרחק בין "קופרציות" לבין "קפריסין" גדול מדי, עד כי נראה לי עדיף להציע ששוב יש לנו ענין במסורת אחרת, דהיינו שהוא מן היוונית $\acute{\alpha}\lambda\eta\theta\iota\kappa\acute{o}\nu \mu\acute{\upsilon}\sigma\tau\eta\kappa\eta\sigma\tau\alpha = \acute{\alpha}\lambda\eta\theta\iota\kappa\acute{o}\nu \mu\acute{\upsilon}\sigma\tau\eta\kappa\eta\sigma\tau\alpha$, oil or unguent made from flower of $\acute{\alpha}\lambda\eta\theta\iota\kappa\acute{o}\nu$ (henna).¹⁴ משמעות זו תואמת את ההקשר ההלכתי של הקטע, ודומה היא במעט, מבחינה הלכתית, ל"מיטליא – מוטליא" המובאת שם.¹⁵ כפי שהוזכר לעיל, אין כל קשר בין הערכים "קופרציות" ו"פנקריסין" לבין הנמצא בשיר השירים זוטא טו.¹⁶ הקטע שם הוא כדלקמן:¹⁷

ד"א, "צדקה תרומם [גוי]" (משלי יד לד) – היא גורמת להקב"ה שיהיו כל האומות מרוממין ומנטלין אותן ומביאין נקרונות וכפרימין, וגו'.

¹¹ לעהנווערטער ח"ב, עמ' 493, ערך "פרסק", וכן ביאסטרווב שם, עמ' 1234. יתכן שזה אשר הניע את יאסטרווב לפרש את המקבילה "פנקריסין" כ-*apricot* (ראה לעיל), הדומה כל כך ל-*peach*. וראה ב-LSJ עמ' 1395, ערך 4 $\pi\epsilon\alpha\sigma\kappa\iota\kappa\acute{o}\varsigma$.

¹² Carl Brockelmann, *Lexicon Syriacum, Halis Saxonum* 1928, עמ' 341.

¹³ כפי שציין הגר"ש ליברמן, בתוספת ראשונים ח"ב, ירושלים תפרח"י, עמ' 195.

¹⁴ ראה LSJ עמ' 1012א.

¹⁵ ראה בביאור של הגר"ש ליברמן, בתוספתא כפשוטה ח"ב, ניוארק תשט"ו, עמ' 699. לתוספתא שלו מעשרות ג, עמ' 238, והציון *Die Flora der Juden* של לעף, ח"ב, וינה ולייפציג 1924, עמ' 511. וראה בלעף שם לגבי קופרציות.

¹⁶ מדרש זוטא מהדורת באבער, ברלין תרנ"ט, וילנא תרפ"ה, עמ' 70; מהדורת שכטר, בשם אגדת שיר השירים, לונדון 1896, עמ' 25. הצעתו של שכטר לעמ' 70 שורות 704–706 אינה מתקבלת על הדעת.

¹⁷ עפ"י מהדורת שכטר.

כבר הראית ¹⁸ שיש לגרוס "בקרונות ובפרימין", וש"פרימין" היא מן היוונית $\phi\acute{o}\tau\eta\mu\alpha$ – אפיריון, litter or bier for public processions.¹⁹ על כן מלה זו שייכת לערך שונה לחלוטין, ואין מקומו כאן. "פנקריסין" במשמעות של מיני מתיקה מתאימה לגמרי בהקשר שבשאר ההפניות. כן הוא הדבר בירושלמי תרומות ב א, מא ע"ג, ובמקבילה שבירושלמי שבת ג א, ה ע"ד:

ר' שמואל בר נתן בשם רבי חמא בר חנינה: אני ואבא עלינו לחמת גדר והביאו לפנינו בצים קטנות בחזרין²⁰ וטעמון יפה כפנקריסין.

ובודאי מתאימה היא משמעות זו בקטע שבפסיקתא דרב כהנא, בחדש השלישי,²¹ וז"ל:

א"ר לעזר: למלך שהיה מבקש ליקח אשה בת טובים ובת גנסים... משאני עושה עימה כמה טובות אחר כך אני תובע בה... ראה אותה אצל הנחתום ומילא חיקה קלוסקיות. אצל החנוני והשקה אותה קונדיטון,²² אצל הפטם ומילא חיקה פטומות, "ויגזו שלוים מן הים" (במדבר יא לח), אצל הפרקדים ומילא חיקה פרקדיסין, "ויניקהו דבש מסלע ושמן מחלמיש צור" (דברים לב יג)... וכו'.

הרי שהדרשה מדברת על בעלי מקצועות העוסקים בהכנת סוגים שונים של מאכלים. ומה שמכין ה"פרקדיס" הוא מאכל מתוק כדבש עם שמן.

אכן ה"פרקדיס" הוא ה-panchrestarius–confectioner,²³ וה"פרקדיסים" הם ה-sweetmeats, panchresta-²⁴.

אמנם בכ"י שם ישנם כמה חילופי גירסאות, כגון: פרקדיס, פוקרדוסין וכו'. אולם נראה שכולם נובעים מגרסה מקורית בסיסית אחת: "פנקריס", קיצורו של "פנקריסטר", ו"פנקריסין", כפי שבארנו לעיל. הצעתו של לעף (המתמיהה!) לקשור מילים אלה עם cupendia, cupendarius, דחוקה היא ביותר. כמו כן, הצעתו של פירסט, שהביא קרויס בהערות, המייחסת את המילה עם $\pi\tau\omicron\kappa\nu\acute{\iota}\varsigma$ ²⁵ היוונית, אינה מתאימה להקשר, ואף לא לרוב הגירסאות, שהרי $\pi\tau\omicron\kappa\nu\acute{\iota}\varsigma$ פירושו גרוגרת – dried

¹⁸ ראה בלשוננו לו, תשל"ב, עמ' 258–259.

¹⁹ ראה ב-LSJ 1951 א בערכו.

²⁰ ראה יאסטרוב עמ' 447א, ערך חזרר.

²¹ מהדורת מנדלבוים, ה"א עמ' 212.

²² על בתי מרוזח בתקופת חז"ל, ראה מש"כ בספרי The City in Roman Palestine, אוקספורד 1998, עמ' 3, 15, 48–57.

²³ כמובא ב-Arnobius, ראה לעיל הערה 6.

²⁴ כמובא ב-Salvianus, ראה לעיל הערה 6.

²⁵ מלה זו מופיעה גם בצורת $\pi\tau\omicron\acute{\alpha}\kappa\iota\varsigma$, שדומה היא לגירסת "פרקריס" שבכ"י אוקספורד (א₂), שהביא מנדלבוים שם. ראה במילונו של Pollux 6.81 (מן המאה השניה לסה"נ), הובא ב-LSJ עמ' 1486ב, בערך $\pi\tau\omicron\kappa\nu\acute{\iota}\varsigma$. המלה הזאת אינה נמצאת בגלוסריום של פירסט (ראה לעיל הערה 2).

fig, כפי שתרגמו ב-LSJ בערכו, ואין היא נחשבת כמעדן העולה "על שולחן מלכים", ואינה ראויה לבת טובים, כפי שלמדנו מסיפור גרוגרות דר' צדוק.²⁶
 נמצאנו למדים שערך זה כולל בו לפחות ארבעה ערכים שונים: (1) פנקריסין = $\pi\acute{\alpha}\gamma\chi\rho\eta\sigma\tau\alpha$,²⁷ (2) פרסקין, מלשון של פרסק, $\pi\epsilon\rho\sigma\iota\kappa\acute{o}\nu$, (3) קופרציות, מלשון $\acute{\alpha}\nu\pi\rho\sigma$, ו-(4) פרימין, מלשון $\phi\acute{o}\rho\eta\mu\alpha$. וכל אחד מהם ראוי שימצא את מקומו במקומו הנכון.

²⁶ ראה בגיטין נו ע"א.

²⁷ וכפי שרשם לנכון קאהוט, בערוך השלם שלו, ח"ו, עמ' 372ב, ערך "פנקרס". וראה בהערתו שם מס' 13, שהביא את הצעתו של אביו של לעף (לעבענסאלטער 416), שבירושלמי סוטה היא מ-"pancratium – מין ממיני הבצלים" (chicory), והפנה ל-Plinius 27.92 (אולי צ"ל 27.118), ויש להוסיף שם 20.74, ואין דבריו נראים.